

معماری و شهرسازی سنتی ایران به روایت
سعدی شیرازی (با تکیه بر دیوان غزلیاتش)

نویسندگان:

ناهید جعفری

(عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد - واحد اسلامشهر)

صنیع شیرخانلو

بنام کسی کافرید از عدل

انتشارات امید مجد

به انسان عطا کرد فکر و قلم

تابستان ۱۳۹۵

تهران: صندوق پستی ۱۴۶۶۵۱۵۵۸-تلفن: ۲۲۰۶۵۵۶۹

Www.OmidMajd.Com

عنوان: معماری و شهرسازی سنتی ایران به روایت سعدی شیرازی (باتکیه بر دیوان غزلیاتش)

مؤلفان: ناهید جعفری (عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد- واحد اسلامشهر) صفیه شیرخانلو

چاپ و صحافی: مؤسسه نشاط

ناشر: نشر امید مجد

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول / تیرماه ۱۳۹۵

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۱۵-۵۵-۷

بنام کسی کافرید از عدم

انتشارات امید مجد

به انسان عطا کرد فکر و قلم

سرشناسه: جعفری، ناهید.

عنوان و نام پدیدآور: معماری و شهرسازی سنتی ایران به روایت سعدی شیرازی (باتکیه بر دیوان غزلیاتش) / نویسندگان ناهید جعفری، صفیه شیرخانلو.

مشخصات نشر: تهران: امید مجد، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۵۵ ص: جدول.

شابک: ۴۰۰۰ ریال ۷-۵۵-۷۹۱۵-۹۶۴-۹۷۸:

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: کتابنامه. / موضوع: سعدی، مصلح بن عبدالله، - ۹۱۰ ق. غزلیات -

نقد و تفسیر / موضوع: شعر فارسی -- قرن ۷ ق. -- تاریخ و نقد، شهرسازی در ادبیات شناسه افزوده: شیرخانلو، صفیه، ۱۳۶۲ -

شناسه افزوده: سعدی، مصلح بن عبدالله، - ۹۱۰ ق. غزلیات. برگزیده. شرح.

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ م ۶ ج / PIR5210

رده بندی دیویی: ۸۱۰/۳۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۹۰۴۸۶

فهرست مطالب

- پیشگفتار ۹
- مقدمه ۱۱
- فصل اول: آشنایی با اوضاع قرن دهم و سعدی ۱۷
- اوضاع زبان و ادبیات فارسی در قرن هفتم ۱۸
- آشنایی با سعدی ۲۱
- سعدی و معماری ۲۴
- ضرورت مطالعات بین رشته‌ای ۲۵
- فصل دوم: معماری اسلامی - ایرانی ۲۷

- ۲۸.....معنای معماری
- ۲۹.....معماری اسلامی - ایرانی
- ۳۱.....معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی
- ۳۲.....فرهنگ معماری ایران
- ۳۵.....اصول معماری
- ۳۵.....پنج اصل معماری سنتی ایران
- ۳۵.....درون گرایی
- ۳۷.....پرهیز از بیهودگی
- ۳۹.....مردم‌واری (محوری)
- ۳۹.....خودبسندی
- ۴۲.....نیارش
- ۴۲.....هفت اصل در طراحی - معماری داخلی
- ۴۵.....تاریخ ، هنر و معماری
- ۴۷.....هویت ملی و معماری
- ۴۹.....متون و معماری

فصل سوم: مفهوم فضا، مکان و حرکت در شعر و معماری	۵۱
مفهوم فضا و مکان	۵۲
فضا	۵۷
شعر و فضا	۵۸
فضا در معماری	۵۹
حرکت و مفهوم آن در شعر و معماری	۶۳
فصل چهارم: رابطه معماری و ادبیات	۶۷
ادبیات و معماری	۶۸
معماری و فن شعر	۷۳
رابطه شعر و معماری	۷۶
کاربرد اصطلاحات معماری در شعر	۸۳
کاربرد صرف واژگان معماری در معنای حقیقی آنها	۸۴
به کار بردن واژگان معماری به منظور آفرینش ادبی	۸۵
کارکردهای شعر در فضای معماری	۸۷
هندسه شعر و معماری	۹۰

فصل پنجم: واژگان معماری به کار رفته در اشعار سعدی..... ۹۳

واژگان معماری در اشعار سعدی..... ۹۴

عناصر طبیعی معماری در اشعار سعدی..... ۱۳۷

اول..... ۱۴۱

کتابنامه..... ۱۴۹

www.ketab.ir

پیشگفتار

یکی از راه‌های دستیابی به هنرهای کلاسیک ایران مطالعه آثار مکتوب به جای مانده از گذشتگان است؛ بررسی واژگان و اصطلاحات معماری در غزلیات سعدی به شناخت معماری قرن هفتم ایران کمک شایانی می‌نماید؛ زیرا بسیاری از شاعران ایرانی از اصطلاحات معماری برای ایجاد تصاویر ساعرانه بهره‌ها برده‌اند؛ سعدی از این واژگان نه تنها در زیبایی‌شناسی، بلکه در لذت‌آفرینی استفاده کرده‌است بلکه با استفاده از این اصطلاحات عامه، استحکام و تقویت محورهای شعری خود شده‌است؛ وی از واژگان معماری در صورت حقیقی و مجازی در فضا و بافت شعری خود استفاده کرده‌است.

در این کتاب ابتدا به وجوه مشترک میان این دو هنر پرداخته‌ایم و رابطه تنگاتنگ این دو هنر را مورد بررسی قرار داده و فضاهای مشترک آنها و تأثیری که ادبیات و معماری بر یکدیگر می‌گذارند را بیان نموده‌ایم و در این راه ابیاتی که در آن واژه‌های معماری استفاده شده‌است را استخراج کرده و برای هر واژه تعاریفی از لغتنامه‌های ادبی و فرهنگ‌نامه‌های معماری بیان نموده‌ایم و میران ارتباط داشتن و یا غیر مرتبط بودن آنها را با معماری در جداولی نشان داده و در مطالعه زیبایی‌شناسی ابیات دریافته‌ایم که این واژه‌ها بیشتر در زمینه تصویرسازی و تمثیل استفاده شده‌است تا به زیبایی غزل و به

درک مفهوم ابیات کمک کند.

امید است که تحقیقاتی از این دست، راه پژوهش‌های میان رشته‌ای را برای محققان علاقه‌مند بیش از پیش باز کرده و دید دانشجویان معماری را نسبت به ادبیات و ادبیات را نسبت به معماری، متفاوت و عمیق کند؛ زیرا هدف ما از انجام این تحقیق نشان دادن اشتراکات میان دو رشته؛ ادبیات و معماری است.

دکتر ناهید جعفری/صفیه شیرخانلو

تابستان ۱۳۹۵

هنر در ایران به قدمت تاریخ است و معماری از جمله کهنترین هنرها است. سیر تکاملی هنر ایرانی از جمله معماری، ریشه در حوادث تاریخی کشورمان و همچنین طبیعت اقلیمی ایران دارد و معماری هر قوم و هر دوره بازگوکننده اندیشه و جهان بینی و سنت های آن قوم است. هرچه بنیادهای فرهنگی ملتی استوارتر باشد، هنر و معماری آن ملت هم استوارتر و از نوسانات کمتری برخوردار خواهد بود؛ هنر معماری بیش از یک شیوه از بارزترین مظاهر تمدن هر دوره است.

معماری عبارت است از علم و هنر شکل بخشیدن به فضای زیست انسان و به وجود آوردن فضایی است که انسان را از عوامل طبیعی مصون داشته و فعالیت های زندگی فردی و اجتماعی او را در بر گرفته و به نیازهای مادی و معنوی انسان پاسخ داده است. انسانها با زندگی در فضا رابطه ای پیوسته و متقابل برقرار میکنند و از آن تغییر پذیرفته و آن را نیز تغییر می دهند، همراه آن فضا حرکت کرده و در آن معنا می آفرینند.

معماری یکی از انواع هشتگانه هنرهای زیبا را از ماندگارترین جلوه های فرهنگ، ادب و رسوم گذشتگان است و شناخت ادب و فرهنگ هر جامعه ای بدون مطالعه بناهای کهن آن و بررسی آثار و آثار به جا مانده میسر نمی گردد، زیرا این آثار یکی از منابع مستند و بسیار مهم مطالعات تاریخی و مردم شناسی است.

هنر قوم ایرانی بنمایه های ماورایی و فراطبیعی دارد و برخاسته از حس کمال جویی هنرمندان و اندیشمندان بوده و از دیر زمان این

اندیشه علاوه بر معماری در تار و پود دیگر شاخه‌های هنر نیز تنیده شده‌است.

در هنر معماری توجه به نیروهای آسمانی و فراطبیعی هرچه که بیشتر و با شکوه‌تر بوده به ماندگاری آثار و بناها افزوده‌است. پیوند با عالم بالا در بناهای پیش از اسلام به شکل نمادهای اسطوره‌ای خودنمایی می‌کرد؛ برای نمونه: نشان اهورامزدا، ایزد و فرمانروای هستی، درخت سرو مقدسی است که زرتشت آن را غرس کرده و نیلوفر آبی که به آنغیتا و الهه آب تعلق داشته‌است، از روزگاران کهن در پیشگاه بناها و محراب‌ها طراحی می‌شده‌است که علاوه بر زیبایی، ریشه در این پند اسطوره‌ای داشته‌است؛ کاربرد اعداد مقدس در بناها نیز ریشه در اندیشه‌های بااین داشته که نشانی دیگر از رمزپردازی و سمبلیک در آثار پیش از اسلام است.

از آغاز گرویدن ایران به اسلام با جاری شدن سنت‌های ایرانی از جمله معماری آن همگام با تغییرات سیاسی دگرگون شده‌است. آنچه از نظر فنی اساس ساختمان‌های سنتی به شدت می‌آمد برپا کردن طاق‌ها بر روی دیوارها است. معماری این دوره دارای معنای مفاهیم خاص خود بود، بطوری که در مقایسه با دوره‌های پس از آن هنر استقامت و زیبایی خود را حفظ کرده‌است.

در دوره اسلامی رواج اندیشه و فرهنگ غنی و سرشار اسلام و پیشرفت دانش هندسه و ریاضی، هنر معماری را دگرگون کرد و معماران و مهندسان زیباترین طرح‌ها و نگاره‌های خود را در بناها به ویژه مساجد و مکان‌های مذهبی به کار بردند. گنبد و گلدسته میل

به بالا دارد و نمادی از عروج و تعالی است، گل‌ها و نقوش اسلیمی و رنگارنگ کاشی‌ها یادآور بهشت است.

در بناهای کهن علاوه بر تزئینات، استحکام برخی از آنها شگفت‌انگیز است که در اصل ریشه در داشتن طرح و نقشه، محاسبات دقیق بود. لئو مساحان و مهندسان و نظارت حاکمان بر ساخت و ساز و مصالحی همچون ساروج دارد.

شعر یک احساس متعالی را از پس خطوط به یک فضای ملموس مبدل می‌سازد، همان‌گونه که افراد گوناگون می‌توانند برداشت‌های متفاوتی از شاعری یکسان داشته‌باشند، مخاطبان یک اثر معماری هم می‌توانند احساسات و برداشت‌های متفاوتی را در یک فضای عینی تجربه کنند. همان‌طور که شاعر سعی در به اشتراک گذاشتن مفاهیم شعرش برای خوانندگان خورشید دارد معمار نیز با استفاده از خطوط طراحی مفاهیمی را به مخاطب خود عرضه می‌دارد و یا همان‌گونه که یک معمار با در دست داشتن مصالح ساختمانی و نوع بکار بردن و چینش آنها کنار هم، اثری ماندگار که زیبایی پیام‌ها و نکات فراوانی است را خلق می‌کند، یک شاعر هم با استفاده از مباحث و چگونگی کلمات و نوع چینش و بازی با آنها گویای پیام و نکته‌ای قابل توجه است. از دیگر روابط میان ادبیات و معماری الهام‌بخش بودن هر یک برای دیگری است.

متأسفانه اثر مستقلی به زبان فارسی درباره معماری و بتایی از گذشته در دست نیست و این هنر سینه به سینه، از استاد به شاگرد منتقل شده‌است ولی می‌توان مطالبی پراکنده از معماری دوره‌های

مختلف در آثار مکتوب آن دوره بدست آورد، برای مثال فصل بیست و پنجم مقدمه ابن خلدون در مورد صناعات بنایی است و یا باب چهارم کتاب جامع‌العلوم فخر رازی که اختصاص دارد به علم جرثقال (جرثقیل) یعنی دانشی که به کمک آن می‌توانستند با استفاده از طناب و الوار ابزارهایی برای جابه‌جایی و بالا بردن اشیاء بزرگ بسازند. دوره‌ها و اصطلاحات معماری سنتی از نظر زبانشناسی اهمیت فراوان دارد و شاعران و نویسندگان در توصیف‌ها و سروده‌های خود از آنها بهره برده‌اند. اینسان شایسته است علاوه بر پژوهندگان هنر و معماری، دانش‌آموزان زبان و ادب فارسی نیز برای تحلیل و درک بهتر واژه‌ها و مبرن مختلف با هنر معماری سنتی تا حدودی آشنایی داشته‌باشند، امید است که این تحقیق پیش رو گام کوچکی در جهت این شناخت باشد. در این بخش سعی شده‌است که با مطالعه و بررسی تطبیقی واژگان معماری و اشعار سعدی وجوه مشترک این دو هنر را بدست آورده و بدانیم که رابطه شعر و معماری در اشعار سعدی چگونه است و پر کاربردترین واژگان معماری در کلیات سعدی کدام است و سعدی چگونه از عناصر معماری برای بیان مقصود خود استفاده کرده‌است و نقش این واژگان در زیبایی آفرینی اشعارش تا چه اندازه است و اشعار این شاعر توانمند چه مقدار به شناخت معماری دوران شاعر کمک کرده‌است.